

Over smaak valt te twisten

De opkomst van schoonheid in de planologie

Schoonheid wordt in veel disciplines als het hoogst haalbare gezien. Maar hoe zit dat in de ruimtelijke ordening en dan met name de planologie? Dit zijn disciplines die meer op methodische programma's lijken te rusten en waar het begrip schoonheid niet tussen lijkt te passen.

Aan de hand van een historische beschouwing geeft professor Len de Klerk een pleidooi waarom schoonheid juist wel een plek moet krijgen in de Nederlandse ruimtelijke ordening.

Len de Klerk

Hoogleraar Algemene Planologie

Universiteit van Amsterdam

l.a.deKlerk@uva.nl

Wie alles heeft gaat schoonheid zoeken en begint over smaak te twisten. De "Volksbeweging tegen de Lelijkheid" heeft vorig jaar een manifest uitgegeven waarin wordt gepleit voor esthetica als grondbeginsel van de ruimtelijke ordening. De Volksbeweging klaagt dat het functionele tot in de haarvaten van ons gedrag is terug te vinden. Bij gebrek aan gemeenschappelijke sociale beginselen valt dit leven 'alleen in het esthetische nog van betekenis te voorzien' (Hogerhuis & Van Oorschoot, 2002). Deze postmoderne boodschap is al ouder en werd onder meer verkondigd door Kees Vuyk in *De esthetisering van het wereldbeeld* (1992). Daarin betoogt hij dat kwaliteitsoordelen over smaak, vormgeving en schoonheid de plaats hebben ingenomen van weggevalen collectieve maatschappijvisies en wetenschappelijk objectiveerbare programma's.

Volgens *de Volkskrant* van 20 oktober 2003 beweert Virginia Postrel in *The Substance of Style* dat wij leven in het Tijdperk van de Esthetiek. Alles en iedereen is uit op schoonheid en stijl. Persoonlijke schoonheid komt uit potjes en onder het mes van de chirurg vandaan. Ons wooninterieur wordt gestileerd. Het is zinloos dat aan de kaak te stellen. Is dit geldverspilling aan nutteloze zaken? Nee hoor. Stijl is expressie: I like that = I *am* like that (Postrel). Signalen uitzenden door in merkshirt X te lopen, tekent het zoeken naar verwante zielen. Critici zijn volgens Postrel gefrustreerd, omdat er niet één nieuwe, alom geldige stijl is, maar een constante dynamiek van mengvormen, waarbinnen iedereen eigen keuzes maakt. Vluchtigheid is troef en daar krijgt de criticus geen vat op. De wetenschapper evenmin, want die wordt voorbereid om structurele veranderingen te analyseren, geen structuurloze. Een aardig uitgangspunt voor een beschouwing over planologie en schoonheid.

Planologie volgt eigen pad

Schoonheid is opwindend. Traditioneel vertegenwoordigt zij het hoogste ideaal in de kunst. Schoonheid treft de ziel en doet verlangen naar het hoogste in de

mens. 'De hoge maatschappelijke positie van de kunst is aan die eigenschap te danken: door haar schoonheid verheft ze de samenleving', schreef Auke van der Woud (1997). Als wetenschap heeft de planologie weinig voeling met schoonheid. Als beoordelingscriterium en onderzoeksthema speelt schoonheid nauwelijks een rol. De wetenschappelijke planologie is geïnteresseerd in betrekkelijk saai thema's zoals planningprocessen, instrumentering, actoren, instituties, besturing, agendavorming. Een meer geografisch geïnspireerd thema, zoals ruimtelijke concepten, blijft met moeite de aandacht vangen, zo lijkt het.

Deze ontwikkeling contrasteert met schoonheid als doel van ruimtelijke ordening, die na 1990 grote terreinwinst boekte op de programmering op basis van wetenschappelijke methodes. Een plan is een zoekinstrument geworden om ruimtelijke mogelijkheden te verkennen. Zodra het serieus wordt, spetteren de glossy ontwerpen van het papier en wordt schoonheid een belangrijk keuzecriterium, verpakt als kwaliteit.

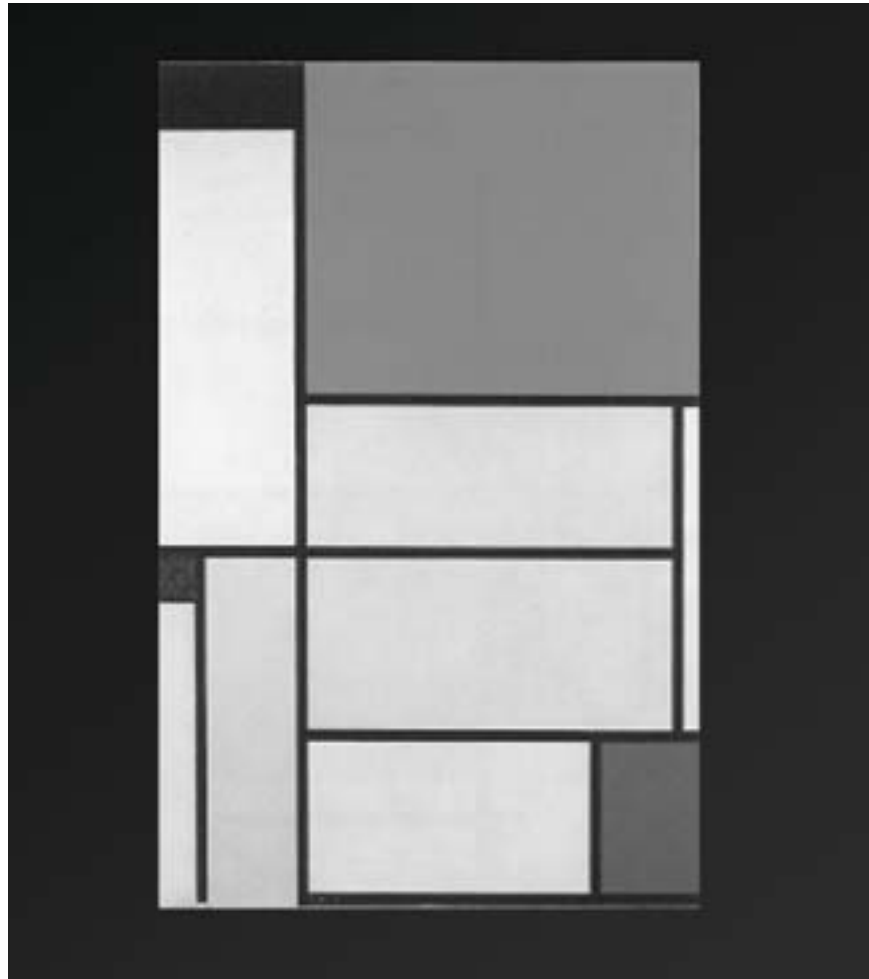
Als wrede heerseres over de ontwikkelingen beschikte de geschiedenis tot de volgende samenloop: op het moment dat de planologie zich loswrikte van de stedenbouw, ontworstelde de stedenbouw zich aan de esthetiek als doel van het ontwerp. Joël Meijer de Casseres (1902-1990), constructeur van het begrip planologie, was nog als architect opgeleid. Hij ontwikkelde zich als *regional planner* in de geest van Geddes en Abercrombie. "De stedenbouw", schreef hij in 1926, "is een door en door sociaal werk dat grondt op drie uiterst belangrijke sociale verschijnselen: de bevolkingsbeweging, de sociale verhoudingen en de economische toestanden." In zijn boek *Stedebouw* (1926) verklaarde hij de sociologie als 'wetenschap der samenleving' tot basis van de ruimtelijke planvorming.

Vorm volgt functie

In de tijd van Berlage omstreeks 1930, die zocht naar een harmonieus en monumentaal stadsbeeld, riepen moderne

architecten en stedenbouwkundigen om het hardst dat ze dat juist niet zochten. Ze wilden de stedelijke werkelijkheid ontleden zoals een chemicus de stoffen. Ze analyseerden de ruimtelijke basisbehoeften van de stedeling en vingen die in statistieken en vooruitberekeningen. Deze werden vervolgens omgezet naar de kleinste ruimtelijke cellen (woningen, bedrijfseenheden) en de infrastructuur en uitgelijnd op plattegronden. De vorm zou voortaan de functie volgen. Zo ontstond onze naoorlogse stad. Toch stak er schijn in de ontkenning van het esthetische. Natuurlijk waren 'mooi' of 'lelijk', 'interessant' of 'saai' geen objectieerbare criteria, maar de stedenbouwer was wel degelijk bezig met 'plastische ruimtelijkheid'. Dat 'plastische stadsbeeld' was rond 1970 ontstaan in nieuwe stadsdelen zoals Ommoord (Rotterdam) en de Bijlmermeer (Amsterdam).

Deze aanpak van esthetiek ging terug tot de oorsprong van het modernisme, de losmaking van het beeld van de werkelijkheid. Het impressionisme was de eerste beweging waarin de waarnemer subjectief de waargenomen werkelijkheid interpreteerde. De volgende stap werd gezet door Picasso en Braque die het Kubisme ontwikkelden (1909) waarin de werkelijkheid tot primaire beelden en kleuren werd gereduceerd. Wonderlijk snel pikte Mondriaan dit op en ontwikkelde de Nederlandse bijdrage aan de moderne kunst, De Stijl. Hij wilde niet meer de werkelijkheid afbeelden, maar een van natuur afgeleide schoonheid. Een paar jaar later schilderde hij louter geometrische vlakken en lijnen in heldere kleuren. Deze composities verwijzen niet meer naar een realiteit, maar naar zichzelf. Het spel van lijnen en vlakken moest volgens hem bij de toeschouwer een gevoel van harmonie teweegbrengen. Daarmee werd de beeldenkunst onderdeel van de filosofie. Zonder theorie geen nieuwe stroming, schreef Tom Wolfe in zijn satirische verhandeling *Het geschilderde woord; van Bauhaus tot ons huis* (1981). De architectuur volgde. Gerrit Rietveld

Het plasticisme dat Piet Mondriaan tussen 1914 en 1920 ontwikkelde: expressie van modernisme.

ontwierp met het Schröder-huis aan de Prins Hendriklaan (nr. 50) in Utrecht meteen een nooit meer geëvenaard hoogtepunt (1919). Het huis is vanuit het *gebruik (de functies)* van binnen naar buiten ontworpen. Exterieur en interieur vormen een volmaakt geheel van ruimtelijkheid. De buitenmuren lijken te zweven in de ruimte, de balkons lijken te zweven, ramen lopen door in de hoeken. Maar nu doe ik Mies van de Rohe, Frank Lloyd Wright en anderen tekort. In Van de Rohe's paviljoen voor de Wereldtentoonstelling van Barcelona (1929) houd ik mijn adem in door de zeldzame ruimtelijkheid die het uitstraalt. De huizen van Wright in Chicago of nabij Pittsburgh zijn hoogtepunten van architectonische schoonheid.

De relatie tussen schoonheid en architectuur loopt over de *duurzaamheid* van de constructie, de *functionaliteit* van het ontwerp (de plattegrond) en de *schoonheid* als harmonieus en zinvol eindresultaat. Deze drie klassieke hoofdbeginselen beschreef Vitruvius in *De Architectura* uit 25 vC. Na 1995 doken ze op in stukken van de toenmalige Rijksplanologische Dienst ter voorbereiding van de Vijfde Nota als toekomstwaarde, gebruikswaarde en esthetische waarde.

Planologie volgt proceskunde

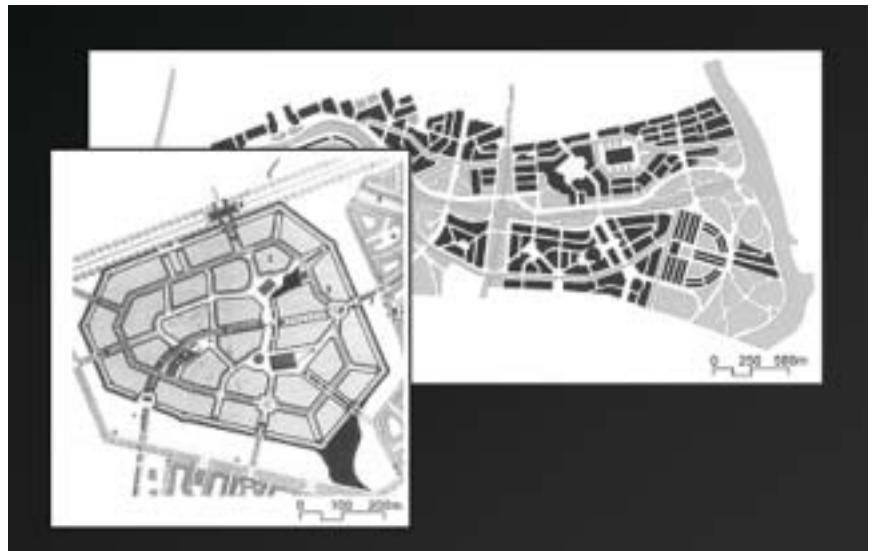
Na verlies van schoonheid als object rond 1930, raakte de planologie na 1970 ook nog eens van haar ruimtelijk object verwijderd. Ze verzeilde in het land van

de planningsleer die universele toepassing claimde. Of het nu een nieuw stadsdeel, een onderwijsplan of gezondheidszorg betrof, de planning ervan zou steeds moeten gehoorzamen naar dezelfde regels van rationaliteit en later interactiviteit. Met het management ging het dezelfde kant op. In 1988 was mijn nieuwe directeur ruimtelijke ordening van opleiding slavist, in een eerdere functie ziekenhuismanager en erna ging hij een mediaconcern leiden. Op zeker abstractieniveau is het allemaal een kwestie van strategie, doelen, middelen en geïnspireerde medewerkers.

Wat in de wetenschappelijke planologie uit het zicht verdween, was studie op de vraag wat nou een goed plan is, was of zal zijn. Thema's van goed en slecht, mooi en lelijk werden buiten de wetenschap om behandeld in eindeloze spraakverwarren. Dit werd interactieve planning genoemd. Met name door zogenaamde deskundigen, die een luisterend oor leken te hebben voor opvattingen van burgers, maar hier totaal niks mee deden. Het is één van de donkere perioden van het vak geworden, die veel droevige kwaliteit, zoals de vele stadsvernieuwingswijken, heeft opgeleverd.

Na 1995 keerde de koppeling tussen planologie en het ruimtelijke object weer terug. Ondertussen waren steeds meer planologen in de traditie van de sociale wetenschappen opgeleid. Daarin wordt aan de fysieke ruimte geen zelfstandige betekenis toegekend, maar is ingerichte of geordende ruimte één van de vele resultaten van sociaal handelen. Geografen bestuderen de ruimte niet alleen als neerslag van sociaal handelen, maar ook de weerslag ervan op dat handelen.

Stedenbouwkundigen en planologen bestuderen ingerichte ruimte ook als zelfstandig object dat luistert naar regels en opvattingen over inrichting en vormgeving. De ingerichte en geordende ruimte heeft immers een uitzonderlijk lange levensduur. Daarmee staat naar mijn opvatting het ruimtelijk plan als ontwerp van een wenselijke toekomst in het hart van de planologie.

De wijk Brandevoort van Leon Krier met op de achtergrond het Plan-Berlage voor Amsterdam-Zuid van 1904. In Brandevoort wordt veel geciteerd uit het Plan-Berlage. Beide plannen zijn geïnspireerd door het streven naar een schilderachtig stadsbeeld.

Vitruviaans gebod

Terug naar het actuele pleidooi om het esthetische een substantiële rol te bezorgen in de ruimtelijke ordening. Vorm volgt functie lijkt in zijn tegendeel omgeslagen. Na 1990 beleefde de uit de architectuur voortgekomen blauwdrukplanning op projectniveau een ware zegetocht. In de ruimtelijke ordening is kwaliteit het gesprek van de dag geworden. 'Kwaliteit' is de abstractie van mooi, duurzaam, interessant, bruikbaar, kortom, wat ik zou willen noemen het Vitruviaans gebod. Beeldvorming en ontwerpend onderzoeken zijn standaardpraktijken geworden in een wereld waarin het woord in toenemende mate wordt afgetroefd door het beeld. Lang was vorm in de architectuurleer betekenisloos. Tot in de 19^e eeuw was vorm een middel om een opvatting uit te drukken. De hoofdvraag was niet die naar de functie van schoonheid, maar naar de 'regels' om die te scheppen (Van der Woud, 1997). Er resten mij twee conclusies. Over smaak moet getwist worden en smaak moet worden ontwikkeld door studie, oefening en ervaring. De planoloog moet weten dat architectuur niet over versiering gaat,

maar over verhoudingen en volumes, over symmetrie als middel tot harmonie. Over symmetrie valt niet te twisten: die is er of niet. Waardering van schoonheid vereist opvoeding en opleiding. Net als de geschiedenis van het vak, is het onderdeel van de culturele baggage van de planoloog, dat in het algemeen zwak is ontwikkeld. Schoonheid leren genieten is doordringen in de compositie van de stad, de wijk, het gebouw. Net als een schilderij van Jeroen Bosch is *Opus 111*, Beethovens laatste pianosonate, een meesterwerk dat zich alleen na studie openbaart. Het is een complete symfonie, slechts geëvenaard door *D 960*, de laatste pianosonate van Schubert. Beide verdienen grondige analyse, studie en moeten vele malen worden beluisterd tot in onderdelen met de muziknoten op schoot. Met de ruimtelijke kwaliteit is het niet anders. Ik wil bepleiten dat iedere planoloog wordt verplicht tot het volgen van lessen in 'schoonheid als ruimtelijke kwaliteit' in de vorm van compositie-leer. Vergis u niet: compositie-leer is een zeer analytisch vak! Alleen op grond van kennis kan schoonheid een vooraanstaand planologisch thema worden.

Een beeld van Brandevoort: retrostijl als schoonheid, losgemaakt van tijd en plaats.

Literatuur

- Marty Bax (2001), 'Introductie', in: *Mondriaan compleet*, Alphen aan den Rijn: Atrium.
- Hans van der Cammen & Len de Klerk (2003), *Ruimtelijke ordening van grachtengordel tot Vinexwijk*. Utrecht: Het Spectrum.
- Jan Heeling, Han Meyer, John Westrik (2002), *Het ontwerp van de stadsplattegrond*. Amsterdam: SUN.
- Bas Heijne (2003), 'Weg met de wezenloosheid', *NRCHandelsblad* 21-03-2003.
- Michiel Hogerhuis en Martijn van Oorschot (2002), *Een zoektocht naar schoonheid*, (RMNO en Habiforum) Utrecht: Lemma bv.
- Virginia Postrel (2003), *The substance of Style How the Rise of Aesthetics is Remaking Commerce, Culture & Consciousness*. New York, Harper & Collins.
- Auke van der Woud (1997), *Waarheid en karakter. Het debat over de bouwkunst 1840-1900*. Rotterdam: Nai.

Summary

Planning is science. It is only interested in instruments, processes, actors, steering, etc. This while decorating our living space is all about beauty. But in planning, beauty is compared with taste and you cannot dispute taste.

But if we look at the history, beauty always played a role in designing our cities and landscapes. Berlage, Mondriaan and Rietveld are Dutch examples of that. But planning also had big social influences. It got removed from its original spatial object. With things like beauty and ugliness was dealt outside the field of planning. And this didn't yield good plans. So it is important to make beauty an essential part of planning. Planners need to develop their taste so they can quarrel about it.